

A lélek halhatatlansága.

Irta: **Benczédi Pál.**

A lélek halhatatlansága egyike azon kérdéseknek, melyekkel az emberi szellem kimagasló alakjai legtöbbször foglalkoztak. Különböző korokban folytonosan napirenden volt ez a kérdés és a legváltozatosabb alakban támogatták, vagy vetették el, támogatják és vetik el ma is. Némelyek vitatják a személyes halhatatlanságot, mely szerint az egyén több, vagy kevesebb módosulással folytatja a földinél tökéletesebb életét a szellem világban. Ezt a hitet a katolikus egyházi tan azzal bővíti ki, hogy a bűnösöknek a pokolban s a megjavulni tudó lelkeknek pedig egy ideig a purgatóriumban ad helyet, honnan bizonyos szenvedések s így megvilágosulás után az örök boldogság hazájába jutnak. Ez a purgatórium-tan bizonyos rokonságot mutat a keleti vallásokban és némely görög bölcseleteiben előforduló lélekvándorlás tanával. A keresztény felekezetek több, vagy kevesebb eltéréssel elfogadják ma is a lélek halhatatlanság vigasztaló tanát. De nemcsak a keresztény vallás, hanem a más nagy világvallások, a mohamedánizmus és buddhizmus is ezen a nézeten vannak. Csakhogy a mohamedán vallás túlságosan eszerint a világi gondolkozás szerint rendezi be a jövő életet, a buddhizmus pedig a filozófiai mélység elvontságával egyesíti az egyéni életet a végtelenséggel. Talán azért van oly sok bálvány és babona a buddhizmus hívei között, hogy csak nagyon kevés ember tud e vallás szellemében felemelkedni s így a vallás igazságait durva, érzéki színben fogják fel. Ezt azonban el lehet mondani a keresztény hívókról is, pedig a Jézus tanításai oly tiszták, oly állászoak, hogy azt minden, az igazság szép híves palackjár szomjúhozó lélek felfoghatná, ha az időnként kifejlődött dogmarendszerek nem akadályoznák meg az evangéliom tiszta kuffejéhez való menetelt.

Egyes gondolkozók elvetik a keresztény vallás által hirdetett egyéni halhatatlanságot s helyébe a faj halhatatlanságát állítják, azt vitatván, hogy a kereszténység

által hirdetett »feltámadás« ezen igazságnak primitív felfogása. Mások meg az anyag fenmaradásában hisznek (materializmus), azt állítván, hogy a lélek s általában a szellemi lehetőség a szervezet különböző erői összeműködésének az eredménye s ha a szervezet felbomlik, a szellem is megszűnik élni.

Ujabb időben csaknem divat lett a tudomány nevében cáfolni a halhatatlanságot, mint a régi epikureisták, akiknek mondása: *ede, bibe, vive, post mortem nulla voluptas*, ma sem ment egészen feledésbe. De nemcsak a halhatatlanságot, hanem a vallásnak más kérdéseit is igen gyakran a tudomány nevében támadják. Így Haeckel, egyik, a világ nagy részében elterjedt művében (*Welt-rätsel*) azt mondja, hogy Isten, szabadság és halhatatlanság oly babonák, melyeket a tudománynak le kell rombolnia. Mások meg hajlandók azt vitatni s ezt Haeckel és a monisták is nagyban hirdetik, hogy mivel a tudománynak egyik vagy másik ága ellentétbe jutott azokkal a tényekkel, melyeket a keresztény vallás alapja, a biblia hirdel, mint a hat napon való teremtés, az ember származása, vizözön, csudák, stb., ezért a bibliának s így a rajta nyugvó vallásnak létünt volna a napja s akik még mindig a vallásos felfogás mellett vannak, azokat szeretik avúll világfelfogás hívének tüntetni fel.

A dolog azonban nem úgy áll. A teológiai tudományoknak igazsága s így a vallás igazsága is nem függ a természettudományok változó eredményeitől, éppen úgy, mint ahogy a természettudományok igazságai nem a teológiai megállapításoktól függenek. Valamikor a teológia volt az egyetlen tudomány, amely az égről, a földről, minden létezőről számot adott s amely a természettudományokat is a maguk primitív alakjában magában foglalta. Most a természettudományok azzal felelnek erre, hogy a teológiai kérdések megfejtését is maguknak akarják lefoglalni s a nagy közönség előtt azt a hitet akarják ébreszteni, mintha a tudomány szóra csak a természettudomány volna érdemes. Így akarják a teológiának visszaadni a régi gyámkodást. A teológia azonban tiltakozik az ellen, hogy idegen tudományok akarják az ő körébe tartozó kérdéseket megállapítani. A teológiának meg van a maga köre és módszere s létele nem függ más tudományok támogatásától, vagy támadásától, hanem a maga körében meg tud felelni minden kérdésre, ami tényleg az ő körébe tartozik.

Így ha vannak — mert tagadhatlanul vannak — olyan tételei a régi teológiának, amelyek a mai világfelfogással nem egyeznek meg, arra a kérdésre azzal felel, hogy azok

a tételek a keletkezésekkori világfelfogásnak felelnek meg s mint ilyenek, történeli értékkel bírnak s a folyton haladó emberi szellemnek nemcsak joga, hanem kötelessége is a teológiai kérdéseket folytonosan tovább fejleszteni. A haladás általános törvénye alól a teológia sem kivétel, mert ha azzá akarnák tenni, azt jelentené, mintha a szellemi életnek egy igen fontos kérdését nem akarnók fejleszteni egyáltalán.

A halhatatlanság kérdése a keresztény vallásnak lényeges része. Változzék akármily hihetetlenül meg az eddigi világfelfogás, törődjék akármily keveset a jövő kérdésével a mának élő ember, azt azonban lagadni nem lehet, hogy mily nagy szerepet töltött be a jövő élet hite a keresztény vallásban. Az evangéliumoknak nemcsak minden lapja által a menyországra s Pál apostol határozottan kijelenti, hogyha Jézus föl nem támadott, akkor »hiába a ti hitetek és hiábavaló a mi prédikálásunk is«. A Jelenések könyve határozottan állítja a testnek feltámadását, mely könyv alkalmat adott khiliasztikus gondolatokra, melyekkel a keresztény egyház történetében igen gyakran találkozunk.

A feltámadás és ezzel egybekötött ítélet gondolata nagy befolyással volt arra, hogy az első keresztény századok mártírjai oly önfeláldozással mentek a halálba. Mégis azonban, a keresztény vallásban akármily nagy szerepet játszik is a jövő élet kérdése, a vallásnak nem mindig elmaradhatatlan kelléke ez, azaz el lehet képzelni vallást a jövő élet kérdése megfejtése nélkül is. Olvassuk csak végig a Mózes öt könyvét és erről a nagy fontosságú kérdéstről egy szót sem találunk ottan. A tiz parancsolatban csak hosszú életről »és nem a jövő életről, vagy örök életről« volt szó. Pedig az a törvény vallásos gondolatok közepette jelent meg és a vallás ereje s nem más körülmény tette elfogadhatóvá. Azonban a fejlettebb, tökéletesebb vallásokból nem hiányzik ez a nagy fontosságú kérdés.

Igy tehát ha az emberiségnek ezen értékes hite el is veszne, azért a vallás mégis megmaradna. De a dolog nem áll ott, hogy az emberiség ne hinne a jövő életben. Az Apokálipszisnek s általában az első keresztényeknek a test feltámadásáról való hite fölött már napi rendre tért az emberiség s nem várjuk most, hogy az angyal trombitájára a sírok megnyiljanak, de a lélek — Madách szavai szerint — »e kínos szent örökség« ma is az örökkévalóság után vágyódik.

Ha módunkban volna az egész kereszténység kebelébe tartozó hívő lelkeket ebben a kérdésben megkérdezni, bizonyos, hogy a többség ezen állítás mellett törne pácát. Legalább is azt mutatja az a próba, amit tiz évvel ezelőtt

az amerikai »Society for Psychial Research« tett,¹ midőn ezzel a kérdéssel kapcsolatosan körkérdéseket adott ki. S következő kérdéseket tette fel: I. Szeretne-e a »halál« után újra élni, vagy nem? II. a) Ha igen, milyen föltétel mellett? Szereine-e tovább élni minden föltételre való gondolás nélkül? b) Ha nem, milyennek szeretné a jövő életet: megelégednék-e a mostani ételhez némileg hasonlóval?

A feleletek többsége a jövő élet után vágyódik, de nem hiányzik az oly felelet sem, amely vagy nem törődik a jövő kérdésével, vagy pedig éppen a megsemmisülést óhajtja. Valami olyan felelet is van, amely azt fejezi ki, amit Goethe mesteri tolla így rajzol:

Mi túl van, azzal nem sokat törődöm,
Aztán, mi jöhet, jöjjön ám.
Mit bánom, túl mi lesz velünk majd,
Hogy gyűlölünk-e, szeretünk-e majd...

(Goethe: Faust. Ford.: Dóczy Lajos.)

Bizottság úgy találja, hogy a megsemmisülés vágya »némelyeknél a rosszra való hajlam, több esetben pedig valóttan póz miatt van, mely csak előítéleteknek és rossz szokásnak az eredménye, némely esetben pedig a képzelet hiányának az eredménye«. Némelyek figyelemre méltóan elmélkednek a kérdés fölött. Harriet Martineau a nyugalom vágyáról beszél, azt mondván, hogy őt az örökkévalóság fárasztaná. Ez is a képzelet hiányára valló megjegyzés. Bray Károly meg így ír: »Hálás vagyok az életért és szívesen újból kezdeném, de semmi kedvem sínesen egészen új körülmények között kezdeni életet s nem is tudom, hogyan lehetne új testtel, új körülmények között lenni, midőn a mostani létemre való visszaemlékezés egyáltalán nem volna kedves nekem«. Más meg tréfát csinál a kérdésből, mert fölemlíti, hogy örökké tartó teaestélyeken vidám barátok társaságában kedves lehet az itt félbenszakadt életnek túlvilágon való folytatása.

Ezekből a feleletekből azt kell gondolnunk, hogy az illetők nem mélyedtek el a kérdésben és hogy sokan csak azon naiv felfogásra gondoltak, mely szerint a földi élet után örök vígság, örök nyugalom, vagy örök gyötrellem vár a lélekre. A kérdés nem volt elég határozottan, a modern ember lelki világának megfelelően feltéve.

Hogy azonban fejtegetésünkben zavar és félreértés ne álljon be, meg kell állapítanunk, hogy hogyan fogjuk fel

¹ S. H. Mellone: Present Aspects of the Problem of Immortality. Hibbert Journal II. k. II. k. 725—726. l.

a kérdést? Mert éppen azért adtak a megkérdezettek oly különböző feleleteket a feltett kérdésekre, mert ott sem állott a kérdés elég határozottan körülírva előttük. Midőn halhatatlanságról beszélünk, némelyek értik a test feltámadását, mások a nagy szellemeknek az utókor emlékeiben való fennmaradását, mások meg az egyéni léleknek örök életét.

A test feltámadásáról szóló hitet nem vehetjük másnak, mint a primitív fántáziának, már csak azért sem azonosíthatjuk a halhatatlanság fogalmával, mert — amint Brassai megjegyezte — az nem volna egyéb, mint ellentmondás. Ha feltámadás van, akkor kellett lennie halálnak s így az örök élet, bármily kis időre is, de megszakadott.

Ha a halhatatlanságot csak a világhírű emberek nagy műveiben és nagy tetteiben keressük, akkor a halhatatlanság aránylag csak nagyon kevés ember kiváltsága. Mert akkor az emberiségnek egy óriási nagy része nem tud feljutni erre a magaslatra s így az ő egész lénye csak a »szűk korlátú létbe« volna szorúlva. Azonban a világ nagy szellemeinek neve és dicsősége is egykor a feledés sötét fátyola alá kerül. Nekünk él néhány ezredévig, vagy még tovább is, de egyszer csak az is elvész s mi az idők végtelenségéhez képest akár tizezer esztendő is? Így tehát ez nem örök élet, nem halhatatlanság, hanem csak hosszú élet.

Gyönyörűen fejezi ki ezt a gondolatot hazánk filozófus költője, Madách Imre, nagy művének, »Az ember tragédiájának« IV. színében. Az emléket az utókor számára biztosítani akaró faragó kérdést intéz aziránt, hogy mi lesz hibéből pár ezredév után:

... Egy vágy ver föl mámoromból,
Talán bolond vágy — óh de teljesítsd —
Hagyj vetnem egy marék pillanatot
Előre, egy pár ezred év utánra,
Mi lesz hibéből?

Lucifer.

Amig esőkolóztak,
Nem érzed-e a lanyha szellőt,
Mely arcodat legyinti s elröpül?
Vékonyka porréteg marad, hol elszáll,
Egy évben e por csak néhány vonalnyi,
Egy századévben már néhány könyök,
Pár ezredév guláidat elássa,

Homoktorlaszba temeti neved,
Kéjkerteidben a sakál üvölt,
A pusztán koldus, szolga nép tanyáz!

A hir, név, dicsőség oda vész, annak számára nincsen halhatatlanság s ha mégis szoktunk ezekről a halhatatlan jelzővel kapcsolatosan beszélni, az csak a mi emberi fogalmaink szerint halhatatlan és nem a szó valódi értelmében.

A keresztény vallás az egyéni lélek, tehát minden emberi szellem halhatatlanságáról beszél. A mai ember már nem is tudja elképzelni a test feltámadását s arra semmi szükség nincsen is, mert mint a bibliai származás története előadja, azt a föld porából teremtette Isten és ismét porrá fog válni.

A lélek halhatatlanságát következő érvekkel szokták támogatni.² 1. Metafizikai okadat. A lélek a testtől külön valami, az örökkévalóból, a világlélekből, Istentől származik s így isteni, örökkévaló s ezért a test kimulása nem vonhatja maga után a lélek határát is. 2. Igazságszolgáltatási okadat. A földi élet nagyon egyenlőtlen és igazságtalan. A jó, az erényes ember szenved, míg a bűnösnek gyakran jól megy a dolga.

A világot kormányzó igazságos mennyei Atyában hívő keresztény felfogás meg van győződve, hogy a jövő életben a földi igazságtalanságok és egyenlőtlenségek kiegyenlítődnek. 3. Éthikai okadat. Az életben azok, akik magasabb erkölcsi célért küzdenek, azt tapasztalják, hogy az embernek magasabb természete folytonosan küzd az alacsonyabb természete ellen. Az alacsonyabb természet a test és a test kívánságai, a magasabb természet pedig a lélek sajátja. Minél nagyobb mértékben sikerült a léleknek legyőzni a testet, annál magasabban áll a lélek erkölcsileg. Plátó azt hirdeti, hogy a test csak hátrányára van a léleknek s a lélek, hogy megszabaduljon bűneitől, melyeket a földi életben elkövetett, még más emberekben, vagy esetleg állatokban is kell, hogy vándoroljon. De a keresztény felfogás is azt tartja tökéletes életnek, midőn az ember egészen a lélek törvényei szerint él. Tolstoj Leó a »Kreutzer Sonata« című világhírű regényében annak a gondolatnak is kifejezést ad, hogy a földi élet hiábavaló és az ember igazi célja, a szellemi élet szempontjából meg éppen ártalmas is, tehát arra kell törekednünk, hogy a szellem

² William Dillon: The great Question, Hibbert Journal X. k. 543—560, I. V. ö. Encyclopedia Britanica „Immortality“.

uralkodjék a test fölött. A tisztán lelki élet lehet csak igazi boldog. Ha az ember célja a tökéletesedés, akkor okvetlenül lenni kell halhatatlanságnak, mert a tökéletesség eszményét a földi életben nem lehet elérni. 4. Érzelmi okadat. Az emberi szív csak azon reményben tud beenyugodni kedveseinek elvesztésébe, ha reményli, hogy ama jobb hazában viszontláthatja őket. Ezen érv sűgárzik ki Tennyson »Im memoriam« című költeményi sorozatból. »Az a vágy — így szól Emerson — hogy a halhatatlanságnak bizonyítékait keressük, legerősebb bizonyíték mindenek között«.

Ezeket a bizonyítékokat lehet természetesen bírálni, lehet azokat gyöngébbeknek vagy erősebbeknek találni, de a cáfolata sokkal nehezebben fog sikerülni, mint bizonyítása. Ez a kérdés is azok közé a kérdések közé tartozik, amelyeket a kétszer kettő pontosságával nem tudjuk meghatározni, de ki állíthatja azért azt, hogy ami ily kézzelfoghatóan nem bizonyítható, az egyáltalán nem is létezik? Különben a lélek halhatatlanságának minden bizonyításánál tekintetbe vendő az a világfelfogás, amelyből az okadatokat vesszük, mert csak így érthető meg a kérdés egészen.

William Dillon tapasztalatai után akarja a lélek halhatatlanságát bebizonyítani egy érdekes cikkben.³ A legmegbízhatóbb tapasztalat az volna, ha valaki a túlvilágról visszajöhetne s akkor mondaná el a látgyról való tapasztalatait. Ily kézzelfogható tapasztalati ténnyel, akár mily nagy mértékben is szeretné, írónk nem szolgálhat. Hanem csak arról a tapasztalatról beszél, amit tényleg lehet tapasztalni. Így Dillon elvezet egy halotthoz, akít ismertünk. A halál után is ugyanaz az alak, aki azelőtt volt, csak egy hiányzik belőle, a lélek, a személyiség. Most az élettelen test nem az ő személyisége, éppen úgy, mint a szobában levő butor nem nevezhető személyiségnek. Hová lett a személyisége? Erre nézve Dillon három feleletet állít fel: megszűnt létezni, tovább él, vagy pedig nem tudjuk: tovább él, vagy egyáltalán nem él.

Dillon az első állítást, a léleknek, — ő személyiségnek nevezi — további életét fogadja el. Azzal az érvvel bizonyítja, hogy az a csodás valami, amit személyiségnek nevezünk, észrevétlenül egyesült az emberi testtel. A test és a lélek folyton harcban állanak egymással s az ember annál nemesebb, minél állandóbb és biztosabb benne a lélek diadala. A beállott halál alkalmával a léleknek, a személyiségnek semmi nyomát nem találjuk, de a test a

⁴ U. o. i. m.

régi alakjában előttünk van. Hát éppen a léleknek, az ember értékesebb részének kellett volna elvesznie? A lélek tehát tovább él, de Dillon nem akar a pantheizmussal egygyékényen árujni s így azt akarja bizonyítani, hogy a lélek, mint egyén él tovább, tehát nem veszíti el személyiségét. Ennek bizonyítására ismét a testhez tér vissza s azzal akarja a személyes halhatatlanságot bizonyítani, hogy amint a test az élet megszűnte után megtartja régi alakját, a lélek is megőrzi sajátos egyéniségét. Hogy ez a bizonyíték az erősebb kritikát nem állja ki, azt maga Dillon is érzi s itten felhozta a halhatatlanságot általában bizonyító érveket. Valóban úgy áll a dolog, hogy az erkölcsi, igazságszolgáltatási és érzelmi okadatok mind a személyes halhatatlanságot tételezik fel. Egyébként ezek az okok nem támogatnak semmit. Dillon utolsó erősségül felhozza Plató Phaedonját, melyben a halhatatlanság bizonyítékai vannak Szokrátesz szájába adva. De nem a Szokrátesz szájába adott bizonyítékokkal bizonyítja a lélek halhatatlanságát, hanem a Szokrátesz halálával. Az a tény, hogy egy ember meg tud halni nyugodt lélekkel az igazságért, legnagyobb mértékben bizonyít a lélek halhatatlansága mellett. Dillon ezzel úgy érzi, hogy eljutott oda, amit a keresztény vallás, mint kijelentést tanít s hogy a lélek halhatatlansága éppen úgy be van bizonyítva, mint a valószínűséggel beh bizonyítható bármely más kérdés.

Ennek a bizonyításnak őszinteségében és komolyságában kételkedni nem lehet. Azonban legtöbb bizonyítéka csak hasonlat, ami alkalmas a kérdés egyes részleteinek megértésére, de bizony a hasonlatok még nem tudományos bizonyítékok. Ha tapasztalati úton akarjuk beh bizonyítani a lélek halhatatlanságát, be kell ismernünk e téren való tehetetlenségünket. Hanem ha az újabb időben megfélemtősen kultivált filozófiai irányt, a pragmatizmust hívják segítségül, akkor többre fogunk menni. Ez az irányzat a sikert tekintli mindenben döntő érvényűnek. Csak az lehet igazság, ami célszerű is. Már pedig hasonlítsuk össze az emberi haladást, a társadalmi fejlődést és minden elgondolható nemes cél érdekében, melyik tannak van nagyobb értéke, annak-e, amely az ember szellemének megsemmisítését hirdeti, vagy pedig annak, amely a lélek számára megnyitja az utat a végtelen tökéletesedés felé? A felelet könnyű, a kérdés eldöntése önmagától kínálkozik. Akármely magas hivatást is tulajdonítsunk az embernek, de ha a lélek számára csak az emberi élet szűk határait gondoljuk el, akkor igazat kell adnunk Homérosznak, midőn azt mondja: minden teremtmény között legszomorubb az embersors. Olyan az, mint a sárgult falevél, mely sár-

gultan lehúll és széthordja a szél. Ezt a szomorú sorsot Schopenhauer egy kissé más vonatkozásban s egy kissé prózaiasabban úgy fejezte ki: Minél inkább vizsgálom az emberi természetet, annál jobban irigylem a kutyám sorsát. Ámde a lélek halhatatlanságának komoly hite az ember lelkét mindig megóvja a léten pesszimizmustól, a kétségbejítő kételyektől s alkalmassá teszi az embert arra, hogy szép és magasztos ügyért, az örökkévalóság gondolatáért folyton lelkesedjék és munkáljon. Igaz, hogy az erkölcsnek igaza van, midőn a jót csak önmagáért tartja jónak s midőn egyik filozófus azt mondja: »Akarom, hogy mennyország és pokol nélkül is legyen erkölcsiség«. Ámde Ribotnak is igaza van, midőn azt állapítja meg, hogy valamely, még a legmagasztosabb eszme is csupán eszme, az értelemnek egy műve, képtelen valamit tenni, ha nem társul érzelmi indító okokkal. Ebből a szempontból nem volna fölösleges fáradság végig menni az emberiség történetén és kimutatni, hogy a halhatatlanság hitének milyen befolyása volt a társadalom haladására. Azonban ez alkalommal ez nem célunk, hanem csupán annak a ténynek a megállapítása, hogy a keresztény vallás egyik leglényegesebb tana, a halhatatlanság, a tudomány mai világánál is megáll. A régi primitív tant a test feltámasztásáról ma már a történelem egyik emlékének tekintjük, de a lélek halhatatlanságának vágya ott van a lelkek mélyén.

Igy tehát az ébredő természettel, amely az embernek lelkében a bizalom és reménység virágait nyitja ki, szívünk egész lelkesedésével ünnepelhetjük a halhatatlanság nagy és dicső ünnepét s ha gondolatban el is megyünk a Golgothára s képzeletünkben látjuk, amint az igazság bajnoka lehajtja fejét, kiadja lelkét s mély szomorúsággal elmegyünk a sírhoz, a megvigasztalódás érzelmével vesszük tudomásul az evangéliumi szöveget: »A testet megölhetik, de a lelket nem. Mit keressetek az élőt a halottak között...«

Két úton.

És a teremtő szólott hozzám:
Fiam, alá is, fel is út van.
Válassz s indulj, amerre tetszik,
Én senkinek sem állok útban.

S szólottam én a teremtőhöz:
Jól van Atyám, én indulok.
Köszönöm, hogy nem állsz utamba,
De választani nem tudok.

Azóta nem járok magammal...
A lényem kétfelé szakadt,
Két útra tért. Az egyikén föl,
A másikon alá halad.

A fennsőn ott... hímes palástban
Fejedelmi göggel lépdelek.
Fogadnak az alattvalóim:
A bére, a lég, a fellegek.

S fölebb, fölebb, ünneplő fényvel
Ragyognak rám a csillagok.
A földről egy rokonra várnak
S álmodom, hogy az én vagyok.

De itt alant... rongyokba járok,
Lábam alatt por s úti sár.
Tarisznyámban inség falatja,
Előttem rőt, sovány határ.